

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

КСЖКОВСКА ІРИНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 37.011.32; 37.032; 37.018.2

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ УМІНЬ І НАВИЧОК СТАРШОКЛАСНИКІВ У
ПОЗАУРОЧНОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

РУСНАК Іван Степанович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

КУДИКІНА Надія Василівна,
Київський університет
імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри методики
і технологій дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент

ВОРОЩУК Оксана Дмитрівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 26 січня 2011 року о 12⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань (каб. № 30), вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 24 грудня 2010 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Янкович О.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічні та культурно-освітні процеси в Українській державі зумовлюють зміни умов і способу життя особистості, підвищення вимог до неї. Сьогодні особливо цінується людина, яка успішно діє у швидкозмінюваному суспільному середовищі, реагує на його виклики, самостійно приймає рішення, організовує індивідуальну та колективну роботу й відповідає за її результати. Затребуваною є та особистість, котра, будучи творцем власного життя, може водночас стати організатором філантропічних проєктів для спільноти, реалізувати лідерські якості у суспільних інституціях та державних структурах. Здатність керувати людьми, об'єднавши їх соціально цінною ідеєю, стає однією із основних компетентностей фахівців, яка дає їм змогу успішно конкурувати на ринку праці.

Забезпечити виховання такої індивідуальності повинна система освіти якісно нового рівня. У державних документах мова йде про створення оновленої школи України, яка б формувала творчу самодостатню особистість, забезпечувала умови для всебічного гармонійного розвитку людини, орієнтувала її на різноманітну діяльність у соціумі, способи і форми підвищення її ефективності. Сучасна школа повинна стимулювати бажання майбутнього випускника не тільки включатися в активні соціальні відносини різних видів, а й навчити його, як їх будувати й регулювати.

Ефективним чинником формування організаторських умінь і навичок особистості є позаурочний навчально-виховний процес. Адже саме він створює широкі можливості для того, щоб учень міг глибше засвоїти не тільки знання організаторської діяльності, але й спробувати себе у ролі лідера. Власне це й спонукало вчених розгорнути дослідження провідних форм позаурочного навчально-виховного процесу, які ефективно впливають на формування організаторських умінь і навичок школярів (А. Воловик, В. Воловик, С. Кирилюк, Н. Кудикіна, О. Мороз, В. Омеляненко).

Проблеми та можливості розвитку особистості через участь у діяльності органів учнівського самоврядування висвітлюють І. Василенко, Т. Виноградова, Д. Дмитрієва, І. Єрмаков, Д. Житомирський, О. Козаченко, Н. Корольова, А. Лопухівська, Л. Мазуренко, В. Мануйлова, Л. Мартинець, Н. Полобок, Ю. Прудникова, О. Чередніченко, В. Черкашенко, Н. Чмілевська.

Особливості педагогічного впливу на становлення та розвиток особистості в дитячих і молодіжних організаціях досліджували П. Багаєв, О. Вахнянин, В. Довбищенко, С. Жевага, Ю. Жданович, Т. Зюзіна, О. Карпенко, В. Кархут, Б. Кравців, Д. Лебедев, С. Левицький, В. Окаринський, Р. Охрімчук, В. Решовська, Ю. Старосольський, О. Тисовський, М. Шевченко, О. Яремченко.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (праці Л. Василенко, Ю. Ільїної, Л. Музиченко, Л. Мартинець, М. Савчин, Т. Сольської, І. Єрмакова та ін.) засвідчив, що найбільш оптимальним періодом для становлення і розвитку організаторських умінь і навичок особистості є ранній

юнацький вік, особливість якого полягає, з одного боку, в прагненні учнів до самостійності, ініціативності, індивідуалізації життєвих перспектив, з іншого, у схильності до налагодження суспільних контактів.

Однак результати психолого-педагогічних досліджень і одержані нами дані дають підстави стверджувати, що сучасні старшокласники досить часто не володіють необхідним комплексом умінь і навичок для самореалізації та самовизначення (Р. Пасічняк), самовираження (Л. Середюк), прояву соціальної активності (Т. Мальковська). А це, в свою чергу, актуалізує необхідність формування організаторських умінь і навичок як складової соціалізації особистості.

Проблемі формування організаторських умінь учнів старших класів ліцеїв економічного профілю та бізнесу під час вивчення дисциплін економічного циклу та частково позаурочної навчально-виховної діяльності присвячені дисертаційні дослідження Л. Паращенко, Н. Олійник. Питання розвитку організаторських умінь та здібностей як складових ефективності професійної діяльності висвітлені в дисертаційних роботах О. Ілліної, Л. Мозотюк, А. Пожидаєва, С. Резнік, Н. Сердюк. Однак у сучасній педагогічній теорії відсутнє, незважаючи на її актуальність, комплексне дослідження проблеми розвитку організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі.

Таким чином, наявність суперечностей між вимогами, які ставляться перед сучасною школою щодо забезпечення формування в учнів старших класів умінь і навичок організаторської роботи, і можливостями їх реалізації в загальноосвітньому навчальному закладі, недостатня розробленість проблеми у педагогічній теорії та практиці зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційне дослідження є складовою дослідницької теми кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Історико - педагогічні проблеми навчання і виховання в системі безперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (номер державної реєстрації 0108U009122). Тему дисертації затверджено вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 27 січня 2004 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 31.01.2006 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу науково-педагогічних джерел з'ясувати сутність поняття «організаторські вміння і навички старшокласників» та визначити шляхи їх формування.

2. Конкретизувати критерії і показники для встановлення рівнів сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників.

3. Визначити педагогічні умови формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі.

4. Експериментально перевірити методику реалізації педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Об'єкт дослідження – формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

теоретичних (аналіз, порівняння, синтез і узагальнення положень наукової літератури з проблеми дослідження) для виявлення стану розробленості проблеми, теоретичної конкретизації дефініцій, виявлення і обґрунтування педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі; метод конструювання – для відображення властивостей і зв'язків об'єкта, що досліджується, і створення методики реалізації педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів у позаурочному навчально-виховному процесі;

емпіричних (спостереження, анкетування, тестування) для з'ясування стану сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників;

експериментальних (формувальний експеримент) для перевірки ефективності педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Експериментальна база дослідження. Науково-експериментальна робота проводилась у середніх загальноосвітніх навчальних закладах м. Коломиї (гімназія імені М. Грушевського), м. Чернівці (гімназія №1, гімназія №7, ЗНЗ I-III ступенів №14, ЗНЗ I-III ступенів №27). У педагогічному експерименті брали участь 312 учнів 10-11 класів і 25 учителів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

о *теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено* комплекс педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок у позаурочному навчально-виховному процесі:

структурно-змістове забезпечення процесу формування умінь і навичок організаторської діяльності передбачає відповідне спрямування даного процесу; усвідомлення суб'єктами цього процесу необхідності їх формування як засобу громадянського та громадського становлення, врахування змісту складових організаторських умінь і навичок; *методичне забезпечення*, що дає змогу оптимально поєднати різноманітні методи і засоби педагогічного впливу (методи виховуючих ситуацій, проектів, самодіагностики, драми, дискусії, рольових ігор, творчих справ) та їх використання у формах позаурочного навчально-виховного процесу: факультативний курс, діяльність органів учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних організацій, виховна діяльність класного керівника; *системний моніторинг та контроль* засобами первинної діагностики сформованості організаторських умінь і навичок та систематичного діагностування ефективності процесу формування організаторських умінь і навичок;

○ *визначено* сутність поняття «організаторські уміння і навички старшокласників» як уміння і навички цілепокладання, стратегічного і тактичного планування, прийняття рішення, аналізу і контролю за ходом діяльності, командоутворення і співпраці в команді.

У дослідженні *конкретизовано* критерії і показники для визначення рівнів сформованості організаторських умінь і навичок учнів старших класів.

Подальшого розвитку набули положення про шляхи формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів у сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методики реалізації педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів та факультативного курсу «Основи організаторської діяльності». Основні положення, висновки і рекомендації дисертації використані під час викладання у вищій педагогічній школі курсів педагогіки, технологій управління, теорії та методики виховної роботи в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, у підготовці навчально-методичних посібників для вчителів, студентів, слухачів закладів системи післядипломної педагогічної освіти.

Упровадження результатів дослідження здійснювалось у навчально-виховний процес середніх загальноосвітніх навчальних закладів міста Коломиї (гімназія імені М. Грушевського (довідка №237/02-16 від 27.09.2010 р.), міста Чернівці (гімназія № 1 (довідка № 345 від 28.09.2010 р.), гімназія № 7 (довідка № 263 від 28.09.2010 р.), ЗНЗ I-III ступенів № 14 (довідка № 396 від 28.09.2010 р.), ЗНЗ I-III ступенів № 27 (довідка № 282 від 28.09.2010 р.). Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (акт № 17-14/2680 від 28.09.2010 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт № 851-33/03 від

01.09.2010 р.), Львівського національного університету імені Івана Франка (акт № 3638-Н від 07.10.2010 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Підготовка соціальних педагогів у вищій школі до здійснення соціального супроводу кризових категорій населення” (Чернівці, 2004), „Професійно-педагогічна підготовка та особливості виховання майбутніх фахівців в умовах Європейського освітнього простору” (Чернівці, 2006), „Варшавська східноєвропейська конференція „Демократія проти авторитаризму” (Warsaw East European Conference 2007 „Democracy vs. Authoritarianism”) (Варшава, 2007), „Інтеграція системи безперервної освіти України в європейський освітній простір: стан, проблеми, перспективи” (Чернівці, 2009), „Школа – вчитель – учень (дилеми, досвід та суспільні очікування)” („Szkola – nauczyciel – uczeń (dylematy, doświadczenia i oczekiwania społeczne)”) (Zielona Góra, 2009), „Дошкільна і початкова освіта в контексті викликів XXI століття” („Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna w kontekście wyzwań XXI wieku”), (Gdańsk, 2010).

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено в 11 одноосібних публікаціях, з них 9 – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 7 додатків, списку використаних джерел (283 найменування). Загальний обсяг дисертації – 257 сторінок, з них основного тексту – 183 сторінки. Робота містить 4 таблиці та 15 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об’єкт і предмет дослідження; обґрунтовано методи роботи, розкрито наукову новизну, практичне значення результатів наукового пошуку, подано відомості про апробацію та впровадження одержаних результатів у педагогічну практику.

У першому розділі – **«Формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів як педагогічна проблема»** – охарактеризовано базові поняття дослідження: «уміння», «навички», обґрунтовано сутність поняття «організаторські уміння і навички старшокласників», визначено етапи формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі, проаналізовано провідні підходи до вирішення досліджуваної проблеми; визначено стан сформованості організаторських умінь і навичок учнів старших класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз розуміння суті та особливостей понять «уміння» і «навички» у педагогічній теорії (С. Гончаренко, Т. Ільїна, А. Коджаспиров, І. Лернер, І. Підласий, Т. Стефановська, Л. Столяренко, І. Харламов, Г. Щукіна) дає підстави розглядати «уміння» як здатність до практичного

застосування здобутих знань, як уявлення про те, що саме людина збирається створити; як основу для орієнтування в ситуації, яку потрібно вирішити; як спосіб дії, що виконується свідомо та складається з упорядкованої низки операцій, відповідно до цілей та умов, у яких доводиться діяти, і розрахований на застосування не в тих умовах, у яких був сформований.

З урахуванням позицій теоретиків – педагогів (Ю. Бабанський, Т. Ільїна, І. Лернер, А. Коджаспиров, В. Лозова, С. Рубінштейн, В. Смірнов, Л. Столяренко, Г. Троцко, І. Харламов, Г. Щукіна), поняття «навички» доцільно характеризувати як алгоритм відносно простої дії, що опирається на досвід, попередньо сформовані прості і складні уміння, вдосконалений до такого ступеня, при якому його застосування не вимагає додаткових інтелектуальних і практичних зусиль; є можливим для використання у будь-якій сфері діяльності, спрямованої на реалізацію потреб, мотивів, інтересів, завдань, вирішення проблем і протиріч.

Таким чином, організаторські уміння і навички старшокласників – це складне комплексне особистісне утворення інтелектуального і практичного характеру, спрямоване за допомогою використання набутих знань, попереднього досвіду, особистісних властивостей на організацію індивідуальної діяльності для задоволення актуальних потреб, виконання завдань, що постають перед старшокласником.

Відповідно до сутнісних особливостей понять «знання», «уміння» і «навички» та їх взаємозв'язку визначено структуру процесу формування організаторських умінь і навичок, що передбачає послідовний перехід від засвоєння знань організаторської діяльності (I етап) до практичного їх застосування, під час якого формуються організаторські уміння і навички (II етап), та свідомого застосування умінь і навичок у конкретних життєвих ситуаціях особистості (III етап).

Встановлено, що індивідуальні організаторські уміння і навички старшокласників найбільшою мірою формуються у діяльності, яка передбачає реалізацію якостей лідера. На основі дослідження її процесуальної характеристики визначено базові групи організаторських умінь і навичок, до яких належать уміння і навички цілепокладання, стратегічного і тактичного планування, прийняття рішення, аналізу і контролю за ходом досягнення поставленої мети. Однак характеристика індивідуальних організаторських умінь і навичок тільки за сутнісно-змістовою ознакою є недостатньою. Тому, за ознакою сфери їх прояву та реалізації до комплексу організаторських умінь і навичок особистості належать: активна життєва позиція, що розглядається в контексті особистісного самоуправління (Л. Уманський), та соціальна активність.

Доведено, що такі психічні вікові новоутворення старшокласників, як прагнення до самостійності, незалежності, зростання значення природної активності, незавершеність сформованості системи цінностей, світогляду і, особливо, способів поведінки та діяльності у «дорослому» житті, а також низка психічних новоутворень (становлення сфери і механізмів

цілепокладання, розвиток аналітичних здібностей тощо) відіграють найбільш ефективну роль у формуванні організаторських умінь і навичок учнів саме у старшому шкільному віці.

Однією із важливих проблем є визначення відповідної сфери педагогічного процесу та її особливостей. У сучасних середніх загальноосвітніх навчальних закладах такою оптимальною сферою є позаурочний навчально-виховний процес. Аналіз педагогічної теорії і практики показує, що у формуванні організаторських умінь і навичок учнів старших класів найбільш ефективними є такі форми позаурочного навчально-виховного процесу, як діяльність органів учнівського самоврядування різних типів, шкільних дитячих та молодіжних об'єднань, проведення шкільних (класних) урочистостей, виховних заходів.

Встановлено, що світова педагогічна теорія нараховує широкий спектр підходів до розв'язання проблеми формування у школярів умінь і навичок лідера у позаурочному навчально-виховному процесі. Провідними є традиційна (класична) педагогіка, адаптивний, емансипаційний (критичний) та особистісно зорієнтований підходи до організації позаурочного навчально-виховного процесу.

У кожному з проаналізованих підходів розроблена велика кількість засобів розв'язання проблеми стимулювання розвитку організаторських умінь і навичок. Так, для їх формування у межах адаптивного підходу пропонується використання методів соціально-психологічного тренінгу та методу проєктів; емансипаційного підходу – діалогу, постановки проблем, синектики, драми; особистісно зорієнтованого підходу – діалогу, гри, педагогічної допомоги і підтримки, а також методів діагностики та самодіагностики.

З метою виявлення рівня сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів опрацьовано і використано методику діагностичного дослідження. Експеримент проводився серед учнів 10-11 класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів міст Коломия та Чернівці.

Аналіз результатів, отриманих під час констатувального дослідження, засвідчує, що високим рівнем сформованості організаторських умінь і навичок володіють 18,6% старшокласників з числа опитаних; середнім рівнем сформованості організаторських умінь і навичок – 20,4%; низький рівень сформованості організаторських умінь і навичок характеризує 34,3% учнів. Дуже низький рівень означених умінь і навичок притаманний 26,7% респондентів.

Встановлено, що рівень розвитку організаторських умінь і навичок учнів та ступінь їх практичної реалізації відрізняється залежно від міри включення старшокласників у позаурочний навчально-виховний процес. Тому в межах загальної вибірки дослідження було виділено підгрупи досліджуваних за ознакою їх включення до різних форм позаурочного навчально-виховного процесу: учні, які задіяні в органах учнівського самоврядування (С група), група учнів, які систематично беруть участь у діяльності дитячих та молодіжних організацій (О група), та група

учнів, яка є соціально інертною, тобто не бере участі в жодному з видів позаурочного навчально-виховного процесу (Н група). Порівняння результатів дослідження за критеріальними показниками представлених трьох груп дало підстави виокремити загальні тенденції формування організаторських умінь і навичок старшокласників з урахуванням залучення їх у різні види позаурочного навчально-виховного процесу.

У другому розділі – **«Дослідно – експериментальна робота з формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі»** – обґрунтовано педагогічні умови формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі, запропоновано критерії для визначення їх рівнів в учнів старших класів; розроблено методику реалізації педагогічних умов у формуванні організаторських умінь і навичок школярів.

Досліджено, що формування зазначених умінь і навичок у старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі забезпечує комплекс педагогічних умов.

Структурно-змістове забезпечення процесу формування умінь і навичок організаторської діяльності передбачає відповідне спрямування позаурочного навчально-виховного процесу; усвідомлення суб'єктами цього процесу необхідності їх формування як засобу громадянського та громадського становлення; висвітлення змісту складових організаторських умінь і навичок (уміння і навички цілепокладання, стратегічного і тактичного планування, прийняття рішення, аналізу і контролю, командоутворення), стимулювання мотивації до активної організаторської діяльності, залучення до активної суспільно корисної діяльності як практичного застосування організаторських умінь і навичок; створення відповідних стимулів для самостійної роботи, самоосвіти й самовиховання, рефлексії.

Методичне забезпечення процесу формування організаторських умінь і навичок передбачає оптимальне поєднання різноманітних методів і засобів педагогічного впливу (методи виховуючих ситуацій, самодіагностики (самопостереження, самоаналіз), стимулювання мотивації до активної діяльності) через їх використання у різних формах позаурочного навчально-виховного процесу (факультативний курс, діяльність органів учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних об'єднань, у виховній роботі класного керівника).

Системний моніторинг і контроль процесу формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів: первинна діагностика сформованості організаторських умінь і навичок, яка дає можливість відповідно планувати педагогічну діяльність; систематичне діагностування ефективності процесу формування організаторських умінь і навичок старшокласників.

Особливості виокремлення педагогічних умов детерміновані сутністю і змістом проблеми формування організаторських умінь і навичок старшокласників та специфікою педагогічного процесу сучасного загальноосвітнього навчального закладу.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що нині немає чіткої критеріально-рівневої структури визначення ступеня сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників. Тому для їх оцінювання використано рівневі показники на основі критеріїв, що виокремлені з базових структурно-змістових характеристик організаторської діяльності та сутнісних особливостей понять «уміння» і «навички».

До основних критеріїв та показників оцінювання сформованості особистісних організаторських умінь і навичок належать: *спрямування процесу цілепокладання* (особистісне / соціально-бажане: цілі внутрішні, зовнішні, за вимогою), *тривалість поставлених цілей* (коротко- та довготривалі цілі), *ступінь реальності реалізації цілей* (цілі реальні, частково реальні, нереальні), *використання досвіду* у процесі цілепокладання (цілі репродуктивні, частково репродуктивні, інноваційні), *сфера постановки і реалізації цілей*; *структурно-функціональні особливості стратегічного планування* (процедурність / процесуальність вироблених стратегій), *використання ресурсів* для стратегічного планування (стратегії реальні, частково реальні, уявні), *способи розробки субстратегій* (кількість, взаємопов'язаність, взаємозумовленість та погодженість елементів), *ступінь їх інноваційності* (репродуктивні, частково репродуктивні, інноваційні); *ступінь розгалуженості* тактичного плану та сутнісна характеристика намічених напрямків (кількість визначених напрямків тактичного плану та їх відповідність меті та завданням цілі та стратегії); *орієнтації у прийнятті рішення* (прийняття рішення індивідуальне, індивідуальне з попереднім груповим консультуванням, групове прийняття рішень), *ступінь раціональності* прийняття рішення (раціональні, евристичні); *проведення аналізу відповідно до його структури* (якісна і кількісна відповідність), *характер проведення аналізу* (внутрішній / зовнішній); *орієнтація у підборі членів команди* (уміння і навички, необхідні для досягнення цілей, зовнішні якості, риси характеру тощо), поетапного формування команди та стиль співпраці в ній (стиль індивідуальних доручень, кооперації, взаємовідносин).

Запропонований нами рівневий розподіл організаторських умінь і навичок здійснений із урахуванням поглядів Л. Уманського на організаторську діяльність у контексті понять самоуправління, активна життєва позиція та соціальна активність особистості. Основними критеріями та показниками активної життєвої позиції особистості визначено: *спрямованість особистості на організаторську діяльність* (організатор, виконавець, спостерігач) та *групу мотивів*, які здатні знизити або покращити показник загальної організаторської активності особистості (мотиви досягнення успіху, мотиви страху самовираження, страху оцінки оточення та невідповідності його очікуванням). Критеріями прояву соціальної активності, відповідно, є вид активності старшокласника у позаурочному навчально-виховному процесі; чинники, які перешкоджають прояву його соціальної активності. На основі встановлених критеріїв визначено

рівні сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників: високий, середній, низький і дуже низький та їх показники.

Вплив обґрунтованих педагогічних умов на формування організаторських умінь і навичок схематично представлений на рис. 1.

З метою реалізації представлених вище педагогічних умов та виявлення їх ефективності була запропонована авторська методика. Основою її став факультативний курс для учнів 10-11 класів «Основи організаторської діяльності», спрямований на поетапне формування у старшокласників прогнозованих організаторських умінь і навичок за розробленою програмою, а також практична реалізація набутих школярами теоретичних знань та організаторських умінь і навичок у діяльності органів учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних організацій та на виховних заходах.

Методика проведення занять з факультативу передбачає наявність двох послідовних етапів: опанування знаннями за обраною тематикою (теоретична частина) та оволодіння уміннями і навичками їх практичного застосування (практична частина). Під час практичних занять старшокласники здійснюють самодослідження рівня володіння базовими уміннями і навичками організаторської діяльності; досліджують потреби локальної спільноти (школи), визначають способи їх задоволення; набувають уміння і навички підбору і ведення команди, мотивації членів команди до спільної діяльності; формують індивідуальні організаторські уміння і навички: цілепокладання, прогнозування майбутнього результату і моделювання ситуацій; уміння і навички вироблення стратегічного плану, уміння часового планування, розробки тактичного плану; уміння і навички побудови інформаційного повідомлення; уміння індивідуального і групового, директивного та демократичного прийняття рішень; уміння ситуативного аналізу, контролю за реалізацією діяльності.

Формування організаторських умінь і навичок відбувалося за допомогою реалізації методів: формування свідомості: *дискусії, диспути* («Виховна робота школи. Кому її організувати?»; «Для чого потрібна ефективна команда?»), *бесіди інформативного характеру* (бесіда-зустріч з представником локального Центру соціальних служб для молоді (ЦССМ) на тему «Суспільно-громадська діяльність у нашому регіоні»); організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки: *тренування* (вправа «Чи добре ви знаєте один одного? (впізнай малюнок)»); презентація команди; вправи на прийом і передачу інформації невербальним способом; вправи на прийом і передачу інформації вербальними засобами); *виховуючих ситуацій* (вправа «Кейси стратегій»), *ділових та рольових ігор* (презентація команди; вправи «Вибори президента учнівського самоврядування; «Сценарій концерту»; «Вибір»; «Шість капелюхів»); *метод проектів* («Планування виставки»; проект життєвої траєкторії успіху; підготовка сценарію виховного заходу), *драми* (вправа «Слідство»); стимулювання: змагання, демонстрація досягнутих результатів.

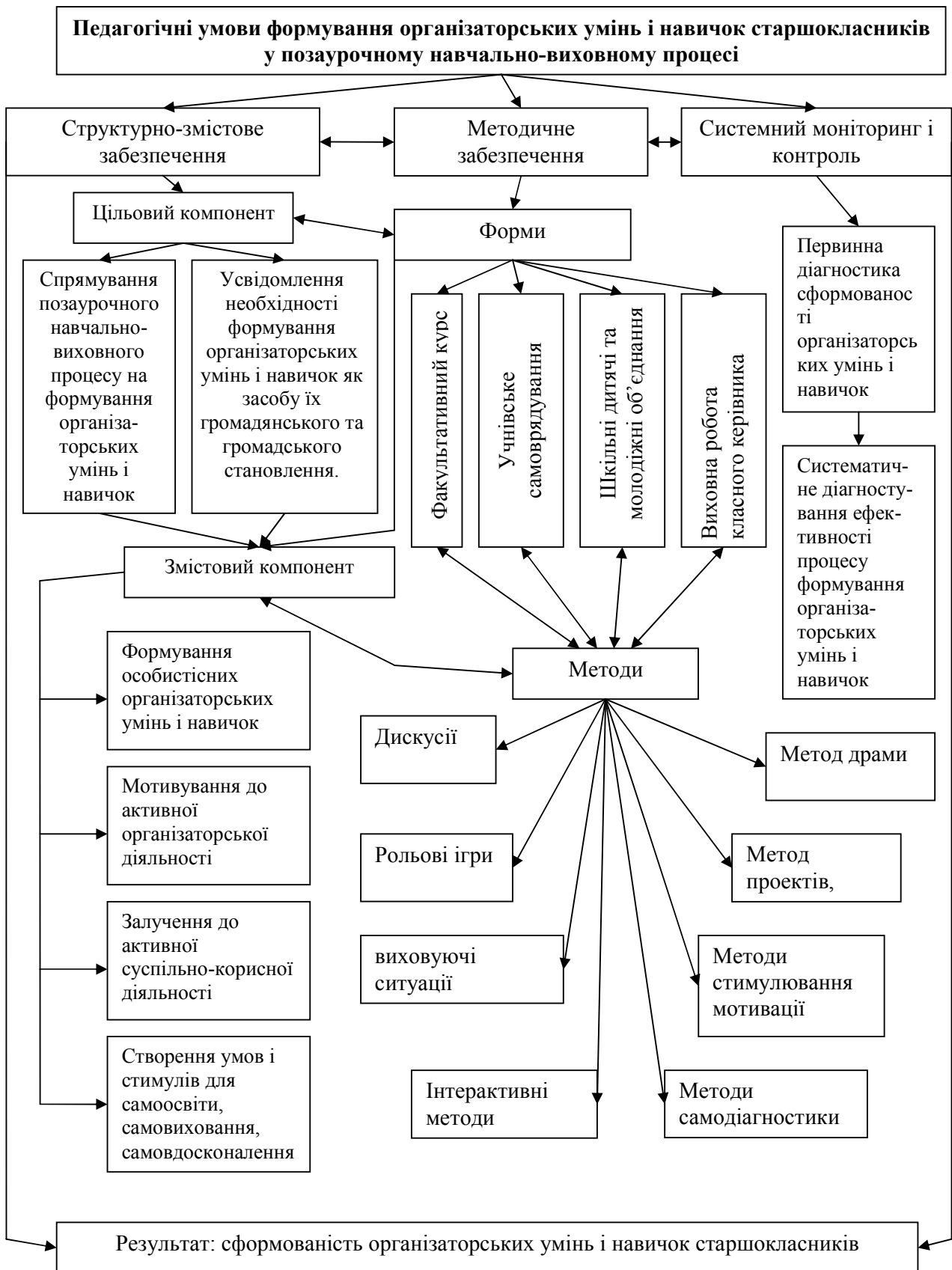

Рис. 1. Педагогічні умови формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі

У розробленій методиці реалізації педагогічних умов формування організаторських умінь і навичок важливе місце займають інтерактивні методи: *незакінчених речень* (вправа «Хто такий організатор і чим він займається?»), *мікрофону* (вправа «Дебати»), *мозкового штурму* (вправи «Як стати успішною командою?»; «Гора інтересів»; «Закриті двері»; «Перспектива»; «Вісім кроків»), *роботи в малих групах* (презентація команди; «Вибори президента учнівського самоврядування»; «Закриті двері»; «Перспектива»).

З метою забезпечення системного моніторингу та контролю за опануванням організаторськими вміннями і навичками в структуру кожного заняття включено етап діагностики та самодіагностики, що здійснювався за допомогою використання діагностичних методів: *вибіркової діагностики* (Тест «Хто ви: ведучий чи ведений?»; «Ви лідер?»; Короткий Тест Творчого Мислення (КТТМ) тощо) та *самодіагностики* (проективні методики: «Я-організатор, Я-виконавець»; самодіагностика досвіду суспільно-громадської діяльності (твір, есе за вибором), проективний малюнок «Я – відомий суспільно-громадський діяч, Я – звичайний житель міста» тощо).

Формуванню організаторських умінь і навичок старшокласників сприяє участь в органах учнівського самоврядування. В експериментальних школах вони створені та діють за аналогією до самоврядних державних структур (президент, парламент (рада), міністерства (комісії) з окремих питань: дисципліни і порядку; гігієни та охорони здоров'я; навчання; організації дозвілля; інформації тощо). Організаторські вміння і навички старшокласників, залучених до діяльності органів самоврядування формувались як під час планування діяльності, так і в процесі реалізації суспільно-значимих проєктів. В експериментальних школах реалізовані проєкти: «Шкільне подвір'я – наше обличчя» (спрямований на загальношкільне впорядкування шкільної території); «Чернівці – гостям та жителям міста» (віртуальна мандрівка рідним краєм); «Бережи природу»; концерт та ярмарок у рамках проєкту «Миколай – сиротам» тощо.

Ефективним шляхом формування організаторських умінь і навичок є виховна робота класного керівника, під час якої старшокласники залучаються до виконання функцій керівника та організатора. Провідними серед них є організація класних виховних заходів, виховних годин (години класного керівника). В експериментальних школах години класного керівника відбувались із використанням інтерактивних методів: мозкового штурму, кейс-методу, роботи в групах, дискусій тощо. Позитивний вплив на формування організаторських умінь і навичок справили такі виховні заходи: дискусія «Учнівське самоврядування: за і проти», круглий стіл «Староста класу: обов'язки та права» із використанням методів незакінчених речень, роботи в групах, мозкового штурму; «Мое хобі – мое майбутнє» із використанням методів мозкового штурму, акваріуму, драми. Формуванню організаторських умінь і навичок сприяли організація та

проведення старшокласниками виховних заходів, зокрема «Таланти нашого класу»; «Вечорниці на Андрея» тощо.

Ефективним засобом формування організаторських умінь і навичок старшокласників та їх практичної реалізації є шкільні дитячі і молодіжні об'єднання. В експериментальних школах діють гуртки дитячої та молодіжної організації ПЛАСТ, туристично – краєзнавче товариство, літературне об'єднання; Молодий рух; Спілка Української молоді. Процес формування організаторських умінь і навичок у зазначених організаціях і гуртках експериментальних шкіл відбувався під час проведення навчально-виховних занять (гуртірок, зборів, зустрічей) із використанням інтерактивних методів та під час підготовки і проведення виховних проєктів: «Ватра пам'яті» (присвячені Дню українського козацтва, ПЛАСТ); «Наша школа в іменах і подіях» (пошуково-дослідницький проєкт, виставка, туристично – краєзнавче товариство); «Осінній вечір поезії» (організація культурного дозвілля, літературне об'єднання).

Запропонована методика доступна для використання у різних формах позаурочного навчально-виховного процесу. Встановлено, що завдяки її системності і послідовності вона придатна і для часткового використання з метою компенсації недостатньо сформованих окремих умінь і навичок організаторської діяльності або підвищення ефективності позаурочного навчально-виховного процесу у формуванні лідерів шкільної спільноти тощо.

Для проведення педагогічного експерименту було створено експериментальні й контрольні групи. Позаурочний навчально-виховний процес відбувався в зазначених групах з урахуванням навчальних планів старшої школи. Експериментальні групи (5 груп загальною кількістю 94 особи) склалися з учнів 10-11 класів, які виявили бажання відвідувати факультатив. Заняття проводилися два-три рази в місяць упродовж одного семестру. Формування організаторських умінь і навичок в учнів експериментальних груп забезпечувалося проведенням факультативних занять (10 занять загальною кількістю 35 годин) та практичною діяльністю старшокласників у різних видах учнівського самоврядування, молодіжних організаціях, під час підготовки і проведення виховних годин, шкільних (класних) свят та урочистостей.

На етапі контрольної перевірки було констатовано позитивну динаміку(зріст) розвитку організаторських умінь і навичок старшокласників, що підтверджує ефективність впровадження запропонованої методики. Встановлено, що ступінь зростання рівня сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників у контрольних та експериментальних групах суттєво відрізняється (див. рис. 2.).

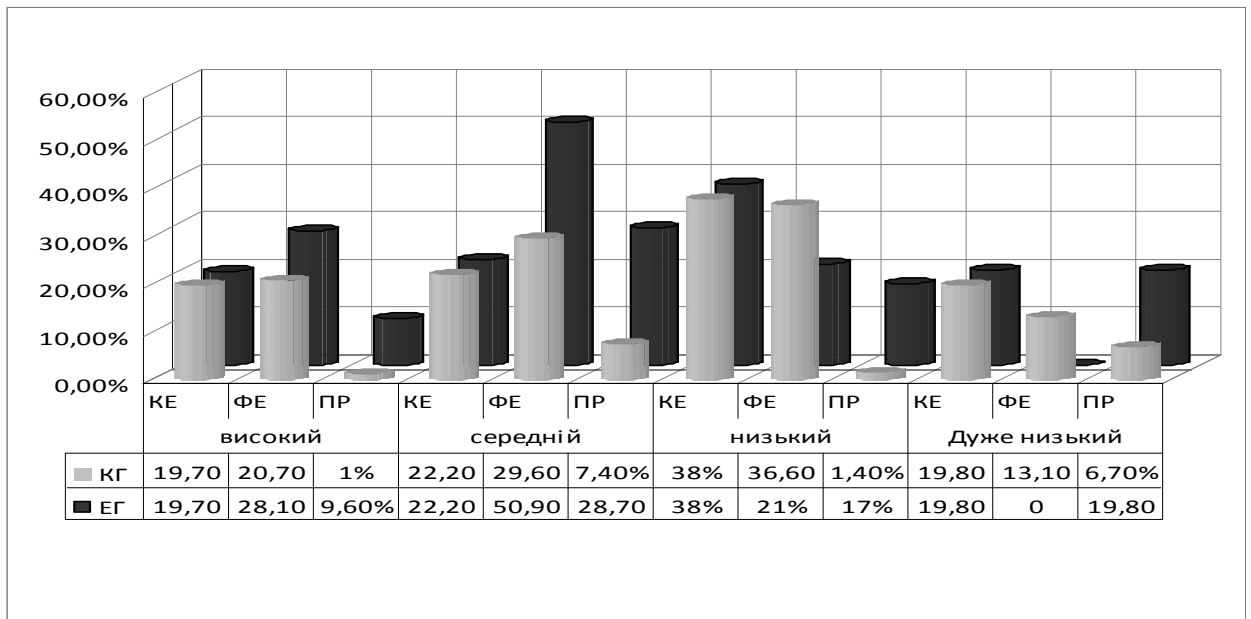

Рис 2. Динаміка формування організаторських умінь і навичок старшокласників

Наведені результати дали підстави стверджувати, що серед старшокласників експериментальних груп значно зросла кількість школярів, які володіють високим та середнім рівнем організаторських умінь і навичок, у той час як серед учнів контрольних груп позитивна динаміка практично непомітна. Учні експериментальних груп частіше виявляють готовність до виконання організаторських функцій, прагнення включатись у суспільно корисну діяльність. Також виявлено позитивні зміни і в мотиваційній сфері старшокласників, встановлено зменшення особистісної напруги, що викликалась страхом самовираження та страхом невідповідності очікуванням оточення, значно підвищився рівень мотивації досягнення успіху.

Результати проведеного дослідження дали змогу сформулювати такі **загальні висновки**:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що організаторські уміння і навички забезпечують можливості правильно планувати індивідуальні та колективні дії, швидко реагувати на зміни у суспільному середовищі, приймати відповідальні рішення і прогнозувати результати діяльності, що дає змогу бути конкурентоспроможним на ринку праці, стати керівником у громадських організаціях, державних та приватних структурах.

2. Змістова основа дефініції «організаторські уміння і навички» виводиться з характерологічних та структурних особливостей організаторської діяльності особистості. Таким чином, організаторські уміння і навички старшокласників – це складне комплексне особистісне інтелектуальне і практичне утворення, що постає на основі набутих знань, попереднього досвіду та особистісних якостей та покликане організувати діяльність (цілепокладання, стратегічне і тактичне планування, прийняття рішення, аналіз і контроль за ходом діяльності, командування і співпраця в команді) для задоволення актуальних потреб, виконання завдань, що постають перед особистістю.

Ефективними шляхами формування досліджуваних умінь і навичок є участь в органах учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних об'єднаннях, виховних заходах класного керівника, а також вивчення спеціальних факультативних курсів.

3. Для діагностики рівня сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників конкретизовано систему критеріїв, що спираються на сутнісні характеристики організаторської діяльності особистості (цілепокладання, стратегічне та тактичне планування, прийняття рішень, аналіз і контроль, формування команди), у їх взаємозв'язку з особистісними якостями, які стимулюють або гальмують можливості становлення організаторських умінь і навичок (активна життєва позиція як готовність до здійснення функцій організатора, мотиваційна сфера особистості) та особливостями соціальної активності особистості як сфери практичного застосування набутих організаторських умінь і навичок. Відповідно до сутнісних характеристик зазначених критеріїв виокремлено їх рівневу структуру, в якій елементи і характеристики організаторських умінь і навичок розподіляються на три рівні: високий, середній і низький.

4. Проаналізовані на основі вироблених критеріїв результати констатувального експерименту засвідчили, що високим рівнем сформованості організаторських умінь і навичок володіють 18,6% старшокласників з числа опитаних, середнім – 20,4%; низький рівень сформованості організаторських умінь і навичок притаманний 34,3% учнів, дуже низький рівень – 26,7% респондентів.

Аналіз отриманих результатів показав, що рівень організаторських умінь і навичок старшокласників, які формуються під час позаурочного навчально-виховного процесу в середньому загальноосвітньому навчальному закладі, є недостатнім, що, у свою чергу, свідчить про неефективність наявної організації позаурочної роботи у сфері їх формування.

5. Для формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі обґрунтовано такі педагогічні умови: *структурно-змістове забезпечення* процесу формування умінь і навичок організаторської діяльності передбачає відповідне спрямування цього процесу; усвідомлення суб'єктами цього процесу необхідності їх формування як засобу громадянського та громадського становлення, врахування змісту складових організаторських умінь і навичок; *методичне забезпечення*, що дає змогу оптимально поєднати різноманітні методи і засоби педагогічного впливу (методи виховуючих ситуацій, проектів, самодіагностики, драми, дискусії, рольових ігор, творчих справ) та їх використання у формах позаурочного навчально-виховного процесу: факультативний курс, діяльність органів учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних організацій, виховна діяльність класного керівника; *системний моніторинг та контроль* засобами первинної діагностики сформованості організаторських умінь і навичок та систематичного діагностування ефективності процесу формування організаторських умінь і навичок.

6. Методика реалізації обґрунтованих педагогічних умов, основою якої є факультативний курс «Основи організаторської діяльності» для учнів 10-11 класів, включає три етапи: засвоєння знань про організаторську роботу; використання комплексу методів і засобів включення школярів у діяльність, у якій вони реалізують організаторські уміння і навички; проведення діагностики сформованості умінь і навичок організатора.

Відбір змісту навчального матеріалу відбувався з урахуванням взаємної потреби індивіда і суспільства у формуванні організаторських умінь і навичок особистості та структури індивідуальних організаторських умінь і навичок у контексті самоуправління та соціальної активності. Створення сприятливого середовища для формування організаторських умінь і навичок забезпечувалося завдяки використанню різних форм (імітації діяльності органів учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних організацій, виховної роботи класного керівника, навчальних тренінгів, науково-практичної конференції, семінару) та методів навчально-виховного впливу: дискусій, бесід інформативного характеру, тренування, виховуючих ситуацій, ділових ігор, проектів, драми та інтерактивних методів: незакінчених речень, мікрофону, мозкового штурму, роботи в малих групах тощо. Педагогічні умови забезпечення системного моніторингу та контролю за процесом формування організаторських умінь і навичок реалізовувалися за допомогою використання методів вибіркової діагностики та самодіагностики.

7. Впровадження запропонованої методики у позаурочний навчально-виховний процес засвідчило позитивну динаміку сформованості організаторських умінь і навичок старшокласників, насамперед експериментальних груп..

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого дослідження заслуговує обґрунтування ролі інших форм позаурочного навчально-виховного процесу (гуртки, клуби, об'єднання і т. д.) у формуванні організаторських умінь і навичок учнів загальноосвітньої середньої школи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Рижикова І. Л. Еволюція ідей формування навичок організаторської діяльності школярів у вітчизняній педагогічній теорії і практиці / Ірина Рижикова // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Педагогіка та психологія». – Вип. 211. – Чернівці, 2004. – С. 141 – 147.
2. Рижикова І. Л. Учніське самоврядування як чинник соціалізації старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів / Ірина Рижикова // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Педагогіка та психологія». – Вип. 222. – Чернівці, 2004. – С. 142 – 150.

3. Рижикова І. Л. Психолого-педагогічні аспекти формування навичок організаторської діяльності старшокласників / І. Л. Рижикова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – № 14. – С. 122 – 125.

4. Рижикова І. Л. Роль особистісної творчості у формуванні навичок організаторської діяльності (на прикладі учнів загальноосвітньої школи) / І.Л.Рижикова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2005.– № 4. – С. 23-27.

5. Рижикова І. Л. Мотиваційні тенденції організаторської діяльності старшокласників / І. Л. Рижикова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і Психологія. – Вінниця, 2007. – № 18. – С. 216 – 222.

6. Кежковска І. Проблема становлення соціальної активності молоді засобами позаурочного навчально-виховного процесу (на прикладі учнівського самоврядування) / І. Л. Кежковска (Рижикова) // Вісник Прикарпатського університету. Серія Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XXVI – XXVII. – С. 83-90.

7. Кежковска І. Ментальні особливості організаторської діяльності українців / І. Л. Кежковска // Обрії. – 2008. – № 1. – С. 78-82.

8. Кежковска І. Проблема особистості в педагогічних концепціях / І. Л. Кежковска (Рижикова) // Обрії. – 2009. – № 2. – С. 5-10.

9. Рижикова І. Л. Проблема формування організаторських умінь і навичок в контексті емансипаційної теорії / І. Л. Рижикова // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Педагогіка та психологія». – Вип. 469. – Чернівці, 2009. – С. 191 – 201.

Матеріали наукових конференцій

10. Рижикова І. Л. Процес формування організаторських умінь і навичок учня у контексті сучасних викликів виховання / І. Л. Рижикова // Україна – Польща. Студії та матеріали міжнародної наукової конференції на тему «Україна – Польща: нові виклики епохи». – Кошалін – Гданськ – Дрогобич – Кіровоград, 2006. – С. 395 – 401.

11. Ryzhykova I. Youth social activity and the development of organizational Skills. Mutual relations in the context of social transition and democratization / I. Ryzhykova // Democracy vs. Authoritarianism. Abstracts. – Parva 2. – Warsaw, 2007. – P. 72.

АНОТАЦІЇ

Кежковска І. Л. Формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2010.

У дисертації висвітлено результати теоретичного аналізу та практичного вирішення проблеми формування організаторських умінь і навичок старшокласників у позаурочному навчально-виховному процесі середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

Обґрунтовано педагогічні умови формування організаторських умінь і навичок учнів старших класів у позаурочному навчально-виховному процесі: *структурно-змістове забезпечення* передбачає усвідомлення суб'єктами цього процесу необхідності їх формування як засобу громадянського та громадського становлення, врахування змісту складових організаторських умінь і навичок; *методичне забезпечення*, що дає змогу оптимально поєднати різноманітні методи і засоби педагогічного впливу (методи виховуючих ситуацій, проектів, самодіагностики, драми, дискусії, рольових ігор, творчих справ) та їх використання у формах позаурочного навчально-виховного процесу: факультативний курс, діяльність органів учнівського самоврядування, шкільних дитячих та молодіжних організацій, виховна діяльність класного керівника; *системний моніторинг та контроль* засобами первинної діагностики сформованості організаторських умінь і навичок та систематичного діагностування ефективності процесу формування організаторських умінь і навичок. Розроблено шляхи їх реалізації у формуванні організаторських умінь і навичок старшокласників.

Ключові слова: організаторські уміння і навички, старшокласники, організаторські уміння і навички старшокласників, педагогічні умови.

Кежковска И. Л. Формирование организаторских умений и навыков старшеклассников в внеурочном учебно-воспитательном процессе. – Рукопись

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника. – Ивано-Франковск, 2010.

В диссертации освещены результаты теоретического анализа проблемы формирования организаторских умений и навыков старшеклассников во внеурочном учебно-воспитательном процессе среднего общеобразовательного учебного заведения, определены педагогические условия и разработана методика их реализации, основой которой является факультативный курс «Основы организаторской деятельности». Осуществлено научно-теоретическое обоснование понятия «организаторские умения и навыки старшеклассников». Основой для определения смысловых и структурных особенностей понятия организаторских умений и навыков установлена

организаторская деятельность личности в её взаимосвязи с активной жизненной позицией и социальной активностью.

В работе обоснованы возрастные изменения и новообразования психики личности, которые являются фундаментом для формирования организаторских умений и навыков. С целью определения педагогических условий решения данной проблемы произведен анализ современных подходов: рассмотрены особенности взглядов на проблему формирования организаторских умений и навыков старшеклассников традиционной педагогики, адаптивного и эмансипационного подходов, установлены особенности воспитательного влияния личностно ориентированного подхода.

Осуществлено обоснование понятия «внеурочный учебно-воспитательный процесс», рассмотрены основные виды внеурочного влияния в контексте формирования организаторских умений и навыков учащихся старших классов. В частности, осуществлен анализ таких форм, как: деятельность ученического самоуправления, действующих при школах детских и молодежных организаций, особенности организации и проведения разномасштабных воспитательных классных (школьных) мероприятий, час классного руководителя (воспитательный час). Установлено, что все перечисленные формы в разной степени влияют на формирование организаторских умений и навыков старшеклассников.

Обоснованы педагогические условия формирования организаторских умений и навыков учащихся старших классов во внеурочном учебно-воспитательном процессе: структурно-содержательное обеспечение через его направленность на осознание школьниками потребности формирования организаторских умений и навыков как средство гражданского воспитания; учет содержания компонентов организаторских умений и навыков; методическое обеспечение, дающее возможность оптимального использования методов и средств педагогического влияния (методы воспитывающих ситуаций, проектов, самодиагностики, драмы, дискуссии, ролевых игр, творческих дел) и их реализации в разных формах внеурочного учебно-воспитательного процесса: факультатив, деятельность органов ученического самоуправления, школьных детских и юношеских организаций, воспитательная деятельность классного руководителя; системный мониторинг и контроль средствами первичной диагностики и систематического диагностирования эффективности процессу формирования организаторских умений и навыков.

Ключевые слова: организаторские умения и навыки, старшеклассники, организаторские умения и навыки старшеклассников, педагогические условия.

Kierzkowska I. The organizational skills and habits formation of senior pupils in extracurricular educational process. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.07 - Theory and Methodology of education. - Precarpathian National University named after V. Stefanik. – Ivano-Frankivsk, 2010.

The thesis highlight the theoretical analysis and practical realization of problems of the organizational skills and habits formation of senior pupils in extracurricular educational process, pedagogical factors of the training the mentioned skills and habits..

The pedagogical factors increase the efficiency of the process of training the organizational skills to senior pupils in extracurricular educational process: structural-content component; methodical component; the component of systematic monitoring and control process of the organizational skills and habits formation of senior pupils.

Key words: organizational skills and habits, senior pupils, organizational skills and habits of senior pupils, pedagogical factors.

Підписано до друку 21.12.2010 р. Форма 60x84/16.
Папір офсетний. Друк ізографічний. Ум.-друк. арк. 0,9.
Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. 084-п.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002 р.